

EXEGI MONUMENTUM

Olen omal ajal juurelnud pikalt imago- loogia valda kuuluvate küsimuste üle: kuivõrd tasub kirjanikul oma maist isikut eksponeerida, kuidas kirjaniku elukäik ja selle pinnalt kujunev isikumüüt mõjutab tema teoste vastuvõttu, mil määral võib kriitika ja kirjandusteadus hinnangu andmisel isikulooliste andmetega opereerida jne.¹ Arvasin, et olen selle temaatika enda jaoks ammendanud, aga Linnar Priimäe hiljutised mõtetearendused autorikujundi asjus andsid tõuke nimetatud küsimusteringi juurde tagasi pöörduda. Pealegi võib nüüd teotuda Juri Lotmani asjaomasele käsitlusele.

Priimägi kirjutab: „Kui vaadata noort eesti kirjandust, nii luulet kui ka proosat, siis ei suudeta enam autorikujundit luua – igauks laseb sirgest rauast nagu ajakirjanik.”²

„**Kirjanik** on inimene, keda võib kohata uulitsal. Aga teksti korrastaja rollis toimetab **autor**. [---] Autor ei ole mitte inimene, vaid teksti kujund, teksti sisefunktsioon.”

„Kirjanik elab väljaspool teksti, autor elab ainult tekstis. Kirjanik sureb ära ja maetakse maha, aga autor jääb teksti sisse elama.”

„Autorikujund sünnib tekstist lugeja teadvusse. Lugeja sünnitab ta endasse kas või vägisi, isegi kui kirjanik pole autorit tahtlikult eostanud.”³

¹ Vt J. S a n g, Päripidi vastukarva. Tallinn: Eesti Raamat, 1987, lk 13–17, 18–23, 24–27.

² J. S a n g, Kiriusutelu Linnar Priimäega. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 3, lk 230.

³ L. P r i i m ä g i, Vene formalism ning eesti kirjandus. Formalistlik esse. – Keel ja Kirjandus 2015, nr 1, lk 37–38.

Olen Priimäega pooleldi nõus – võib-olla on subtiilne autorikujund eesti nooremas kirjanduses tõesti kaduma läinud, aga sellest pole midagi, sest sama rolli täidab veelgi edukamalt autorikujund, imidž, mille hakkajad literaadid endale meedias ja seltsielus, seega väljaspool teksti loovad. Pilt loojast kui reaalsest suuruselt ankurdab teose lugeja jaoks kindlamalt maa külge ja hõlbustab eriti luule vastuvõttu, mis on juba loomu poolest imaginaarne, tinglik ja lenduv.

Juri Lotman räägib vastavas ühenduses poeetilisest isiksusest, mis hõlmab nii kirjaniku persooni tema eraelulistes ilmingutes kui ka autorikujundit: „„Poeetiline isiksus” on ajastukaaslaste teadvuses käibiv ajalooliselt ja kultuuriliselt määratletud ettekujutus poeedi loomusest, tema saatusest, käitumisest ja isegi välimusest. See kujutluspilt võib assotsieeruda kindla loovisikuga (nii kehtestas Byron romantismisüsteemi poeetilise isiksuse etaloni 1820-ndate aastate Euroopale) või olla tüüpturnustest sobitatud ideaalne koondkuju. „Poeetiline isiksus” on omamoodi kliše, ajastukaaslaste ühine mõõdupuu, mille järgi otsustatakse, kellele oma tutvuskonnast vaadata kui tunnustamata geeniusele.”⁴

Autorikuvandile on otsitud ka psühholoog Ernst Kretschmer, et luuletajad on enamasti kõhnad ja kalduvad skisofreeniasse, samal ajal kui romaanikirjanikke iseloomustab pükniline kehaehitus ja

⁴ J. L o t m a n, Kultuurisemiootika. Tekst – kirjandus – kultuur. Tallinn: Olion, 2006, lk 305.

maniakaaldepresiivne temperament.⁵ Kui haarata lähimate näidete järele, siis sobiks seda vastandust illustreerima Juhan Viiding ja Mati Unt. Üldiselt pole aga poeedi tüübi väljakujunemisel määravaks mitte sünnipärased iseärasused, vaid teadlik imagoloogiline töö. Nii pidas Byron dieeti, sest romantilisel luuletajal ei sobinud olla paks. Byroni puhul võibki kõnelda elust kui loomingust ja biograafiast kui kunstiteosest.

Ühest küljest on poeetiline isiksus niisiis kliše, mille lugejaskond kirjani-kule külge poogib. Teisest küljest valib nii mõnigi luuletaja endale ise rolli ja püüab oma ekstravagantse käitumise või riietusega välja paista, trotsides kehtivaid norme. Karm saatus, vaesus, tagakiusamine, (sise)pagulus, varajane surm võivad talle tahtmatultki osaks langeda ja teha temast sümbolkuju, „jumalate lemmiku”. Pärast dekabrist Rõlejevi hukkamist Peeter Pauli kindluse kroonvärgil muutus tema kirjanduslik staatus: enne teisejärguliseks peetud poeet tõusis järgmise põlvkonna silmis Puškini ja Gribojedovi kõrvale. Kuigi romantilised klišeod pole kuhugi kadunud, vaid elavad siiani rahva (ala)teadvuses, on nende mõjujõud tunduvalt piiratum. Tänapäeval ei tarvitse sellised dramaatilised aktid enam otseselt mõjuda. Nii ei kergitanud Rudolf Rimmeli poliitilise žestina mõeldud enesetapp kuigivõrd tema staatust luuletajana, müüti ei sündinud ja ta jääb endiselt üksnes kirjandusloolaste huviorbiiti. Vahest on põhjuseks seegi, kellena ta end kunagi esitles – lüüriline miilits. Seega võib kuvand olla ka negatiivne.

Kui vaadata eesti kirjandust laiemalt, siis juba Siuru seltskond tegeles innukalt rollimängude ja oma imidži kujundamisega. Iseeneslikult kujunenud isikumüüt on traagiliselt hukkunud Heiti Talvikul, müüdi algeid ehk tiisikuse ja võimude poolt vintsutatud

Artur Alliksaarel. Selgepiirilisel joonistub välja Uku Masingu kuvand – eraklik manatark, keda palgest palgesse said näha ainult vähesed valitud. Samal ajal kulgeb läbi eesti luule uhke naisliin, mis ei tõuse esile mitte niivõrd välise kuvandi kui just poeetilise autorikujundi poolest: Betti Alver... Debora Vaarandi... Viivi Luik... Doris Kareva... Kristiina Ehin. Tõsi küll, viimane on teinud usinalt ka PR-tööd.

Et kirjandus on ühiskonna elus marginaliseerunud, siis tuleb otsida üha in-nukamalt vahendeid, et pääseda pildile. Ja kui varemalt taotles kirjanik eeskätt tunnustust, siis tänapäeva turumajanduses (pehmemalt öeldes – loomemajanduses) on kuvandiloome nihkunud peaaegu täiesti merkantiilsele pinnale ja etendab olulist osa olelusvõitluses – selle edukusest sõltub raamatute läbimüük ja autori sissetulek.

„Ajajärkudel, kui luule on realistliku orientatsiooniga ja nimme proosapärane, hakkavad „poeetilised” maneerid mõjuma labase poosina ning poeedi käitumine muutub rõhutatult argiseks. [...] Poeet jääb nii või teisiti lugeja silmis „biograafiaga inimeseks”, subjektiivselt seisneb tema käitumise iseärasus aga selles, et loojale on „tavapärasuse” matkimine sihipärane ja programmiline tegevus.”⁶

Samas peab see programmiline tavapärasus olema ikkagi mingit pidi silmapaistev. Noorematest kirjanikest on oma imidžiga vaeva näinud Sven Kivisildnik – skandalist, Kaur Kender – jõmm, Jürgen Rooste – joviaalne semu. Oma kuvandi kinnistumise nimel peab viimane veel võistlema õndsas Ott Arderiga. Kindel kuvand on Juhan Viidingul, aga tema on juba keerulisema rollistruktuuriga nähtus.

Kõigepealt lõi ta endale Jüri Üdi näol ereda autorikujundi – siin võime rääkida autorikujundist Priimäe mõt-

⁵ E. K r e t s c h m e r, *Geniale Menschen*. Berlin–Heidelberg: Springer, 1929, lk 56–60.

⁶ J. L o t m a n, *Kultuurisemiootika*, lk 306.

tes –, aga kui see valmis oli, kiskus mas-ki maha, kuulutades: „Ma olin Jüri Üdi.” Samal ajal täiendasid tema kui poe-di kuvandit teatrilaval esitatud rollid, eriti prints Hamlet, nii et mitmed hin-dajad (Toomas Liiv, Mihkel Mutt, Sirje Kiin) ongi näinud temas Eesti Hamletit. Lisaks astus ta üles omaenese laulu-kavadega, kus ta oli ühemõtteliselt Ju-han Viiding. Aga aristokraatse hoiakuga ja ikka laitmatult riides.

Oma tabavas essees „Näitleja kui ajastu lühikroonika” märgib Mihkel Mutt: „Üha suurema hulga ning erine-vama taustaga inimeste tegevus hakkab omandama (seni eksklusiivselt) näitleja elujoonise mõningaid olemuslikke tun-nuseid. [---] Too on teadupoolest alati ise olnud endale „materjaliks”, osalenud loomingus oma isikuga tervenisti. [---] Nüüd ei saa ka teised kunstnikud enam piirduda üksnes oma toote loomisega, vaid peavad ka pärast seda promoüri-tustel ja muidu „juures olema”, säutsu-ma jne.”⁷ Samal ajal toimub teistpidine liikumine – näitlejate ilmalikustumine: näitlejad on hakanud eksponeerima oma isikut vahetumal kujul, väljaspool ettekirjutatud teatrirolle, mis nõuavad ümberkehastumist, ja astuvad *stand-up* komöödia formaadis publiku ette ise-endana.

Ere kuvand, mille viib täiuseni poe-di (soovitavalt vägivaldne või enneaeg-ne) surm, loob eeldused tema isiku ja loomingu kanoniseerimiseks. Kui keegi juba kanoniseeritakse, siis *en gros*, ja pühapaiste laieneb igale viimasele kui reale tema pärandist. Nii on Jüri Tal-vet oma Liivi-monograafias kuuluta-nud novaatorlikuks suursaavutuseks ka luuletaja ilmselgelt saamatud värsi-kesed: „See, et Liiv trotsis puhtaid riime ja eelistas kirjutada saksa ballaadile ja hispaania romansile lähedases vormis, kus pooled värsid on ülepea riimita ning

riim on lõtv, sageli üksnes kaasrõhku-del põhinev, näitab Liivi kui 20. sajandi Euroopa luule peasuundumuste vara-jast ettetundjat....”⁸ Samamoodi tunnis-tatakse nüüd harda imetlusega kogu Juhan Viidingu ulatuslikku loomingut, kus pärlite hulka on eksinud mitmeidki juhutekste. (See muidugi ei pisenda Vii-dingu tähendust teedrajava luuletajana, kõige suurem tunnustus talle on tema epigoonide hulk.⁹)

Niisiis – eluliselt tähtis on olla nähtaval, jõuda kas või kollase ajakir-janduse lehekülgedele ja tõusta seeläbi prominendi seisusesse. Aga ütle, mis sa ütled – kõige võimsam vahend on ikka-gi televisioon.¹⁰ Suurima tuntuse taga-vad vähenõudlikud meelelahutussaadet ja seriaalid. Seal esinemine võib saada sillaks isegi suurde poliitikasse rammu-sama lobi peale. Nii võib ennustada edu Riigikogu valimistel komödiant Maire Aunastele, kes on juba üles astunud ka *stand-up* poliitikasaates „Foorum”. Toompeal ootab teda ees Võsa Pets. Kas just kõik „Õnne 13” tegelased, aga vähe-malt Alma-tädi (*alias* Helgi Sallo) pää-seks kindlasti parlamenti, kui ta vaid viitsiks kandideerida. Kirjanike šansid on kasinamad. Sellised aatelised ajad, kus Riigikogus oli tervelt viis literaa-ti – nagu Jaan Kaplinski, Jaan Kross, Paul-Eerik Rummo, Arvo Valton ja Rein Veidemann VII koosseisus –, on ammu möödas.

JOEL SANG

⁸ J. Talvet, Juhan Liivi luule. Mono-graafia. Tallinn: Tänapäev, 2012, lk 69.

⁹ Vt Ma olen Jüri Üdi. Valik üdiluuletusi 1974–1990. Koost ja toim H. Krull, C. Pihel-gas. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.

¹⁰ Noor kolleeg avaldab kahtlust: järsku on ikkagi *facebook* võimsam? Ei tea, sotsiaal-meedia on ligipääsetav kõigile, teleekraanile pääsevad ainult üksikud.

⁷ M. Mutt, Näitleja kui ajastu lühikroo-nika. – Looming 2014, nr 5, lk 688, 694.